

**МЕТОДИЧНА МОДЕЛЬ ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ
ДЕВ'ЯТИКЛАСНИКІВ НА ШКІЛЬНИХ УРОКАХ ПРАВОЗНАВСТВА**

У статті обґрунтовано авторську методичну модель формування ціннісних орієнтацій дев'ятикласників на шкільних уроках правознавства. Проаналізовані результати констатувального і формувального етапів педагогічного експерименту з впровадження зазначеної моделі у практику навчальної роботи загальноосвітніх шкіл Луганської області

В останні роки вітчизняна система загальної середньої освіти, у контексті реформ, переорієнтовується з державоцентричної освітньої парадигми на людиноцентричну. Особистісно орієнтована компетентнісна освіта на основі загальнолюдських цінностей є результатом такого перетворення.

Цілком зрозуміло, що в ході зазначеного перетворення особливого значення набуває проблема формування ціннісних орієнтацій учнів на цінності правової держави і громадянського суспільства. Формування ціннісних орієнтацій молоді розв'язує ключове завдання шкільної освіти – забезпечення всебічного розвитку учнів, виховання в них активної соціальної позиції, здатності до свідомого суспільного вибору та відповідальності.

Дослідженню проблем формування ціннісних орієнтацій учнів засобами навчальних предметів присвячено ряд дисертацій, що захищені в Україні в останні роки.

Так, Ю. Стежко вивчив проблеми формування сенсожиттєвих ціннісних орієнтацій старшокласників засобами суспільствознавчих навчальних предметів. О. Ціхоцька дослідила проблеми формування ціннісних орієнтацій старшокласників у процесі вивчення іноземної мови. В. Сметаняк вивчав проблеми психологічних особливостей ціннісного самовизначення старшокласників і зазначав, що самовизначення, зокрема його ціннісний аспект, належить до визначальних характеристик особистості. О. Рудіна дослідила проблеми формування ціннісних орієнтацій старшокласників в умовах навчально-виховного процесу в гімназії. О. Набока вивчила проблеми формування ціннісних орієнтацій у старшокласників спеціалізованих класів економічного профілю.

Цікавими з точки зору методики формування ціннісних орієнтацій учнів засобами масової інформації є дисертаційні дослідження Д. Попової та С. Шандрук: Д. Попова дослідила проблему формування загальнолюдських цінностей старшокласників, а С. Шандрук – формування ціннісних орієнтацій старшокласників.

Зміст шкільного навчального предмета "Основи правознавства" також містить значний потенціал для формування ціннісних орієнтацій учнів. Але теоретичні та методичні аспекти формування ціннісних орієнтацій учнів на шкільних уроках правознавства є малодослідженими і тому потребують додаткової уваги.

Метою даної статті є ознайомлення науковців і практиків з сутністю методичної моделі формування ціннісних орієнтацій дев'ятикласників на уроках правознавства та з результатами педагогічного експерименту по її впровадженню.

Низька ефективність звичної практики навчання правознавства з формування ціннісних орієнтацій учнів, доведена нами на рівні теоретичних узагальнень, була підтверджена результатами констатувального етапу педагогічного експерименту, який ми провели за методикою М. Рокича та у формі опитування за авторською методикою.

Аналіз масової практики навчання правознавства показав, що за об'єктивних причин (обмежена кількість навчальних годин на вивчення предмета, недостатній рівень професійної підготовки вчителів історії, які переважно викладають предмет тощо) більшість педагогів концентрують увагу переважно на формуванні когнітивної складової правосвідомості учнів.

Анкетне опитування 105 учителів історії та правознавства під час підвищення кваліфікації в Луганському та Житомирському регіональних інститутах післядипломної педагогічної освіти показало, що навчальні книги та переважна практика навчання спрямовані на формування в учнів правових знань та, частково, правових навичок і вмінь. Емоційні ставлення, ціннісні орієнтації практично "випали" зі змісту навчальної роботи.

Вивчення ціннісних орієнтацій 143 дев'ятикласників за адаптованою методикою М. Рокича показало низький рейтинг правових цінностей в особистісній ієрархії цінностей учнів. Результат опитування виявив, що серед найменш значущих для випускників шкіл ціннісних орієнтацій знаходяться орієнтації на правові цінності.

Оскільки методика М. Рокича не виявляє рівні сформованості ціннісних орієнтацій, нами була розроблена та запропонована авторська методика для зазначеної роботи. Її основу склав опитувальник, сформований з урахуванням ціннісного змісту десяти навчальних тем з основ правознавства за програмою І. Усенка, В. Корецького, О. Наровлянського.

Ми виходили з того, що ціннісні орієнтації у своїй структурі мають когнітивну, емотивну та поведінкову складову [1: 23]. У навчальній діяльності когнітивна складова ціннісних орієнтацій виявляється в здатності учня сформулювати зміст ціннісного поняття та порівнювати його з іншими поняттями ціннісного ряду. Емотивна складова ціннісних орієнтацій виявляється в здатності учня оцінювати феномени ціннісного ряду, виявляючи власне ставлення до них. Поведінкова складова виявляється в здатності учня висловити власну позицію в ситуаціях вибору, які наявні не лише в житті, а й у навчальній діяльності.

Виходячи із зазначених засад, формуючи зміст опитувальника, ми взяли за основу три ключові дієслова, у яких опредметнюються ціннісні орієнтації учня: "формулює", "оцінює", "висловлює".

Для кожної з десяти обраних навчальних тем, ми визначили:

- ключову соціально-правову ціннісну орієнтацію;
- предметну правову ціннісну орієнтацію.

Відповідно до цих орієнтацій ми виокремили зміст того, що учень після вивчення теми повинен уміти *сформулювати, оцінити, висловити*.

Кваліметрично за нашим опитувальником (67 питань) загальна максимальна сума балів, яку міг набрати учень під час опитування складала 840 балів включно.

Анкетування ми провели наприкінці навчального 2006-2007 рр. серед учнів 9-х класів шкіл Луганської області. В опитуванні брали участь 288 дітей.

Аналіз результатів опитування показав, що учні (81% опитаних) у межах "традиційної" практики навчання знаходяться переважно на низькому і середньому рівнях сформованості ціннісних орієнтацій.

Теоретичний аналіз проблем формування соціально-правових ціннісних орієнтацій учнів на шкільних уроках правознавства та результати констатувального етапу експерименту, здійсненого за методикою М. Рокича та за авторською методикою, довели необхідність розробки нової моделі формування ціннісних орієнтацій учнів у процесі навчання правознавства. Ця необхідність базується на статистично аргументованому висновку про низьку ефективність поширеної практики навчання правознавства в контексті ціннісної освіти.

Методична модель формування ціннісних орієнтацій учнів повинна базуватися на вимогах Державного стандарту освіти та навчальних програм, тобто відповідати соціальному замовленню на якість освіти.

Технологічно модель має включати в себе вимоги до реалізації ціннісного підходу в навчанні правознавства, шляхи досягнення методичних умов процесу формування ціннісних орієнтацій учнів та очікувані результати навчального процесу.

Педагогічними умовами формування ціннісних орієнтацій учнів нами визначені:

- структурування навчального матеріалу навколо тих домінантних правових проблем, інформація про які емоційно сприймається учнями;
- включення школярів у творчу діяльність, засновану на активному сприйнятті правової інформації;
- результати навчання спрямовані на формування ціннісних орієнтацій на правові цінності, що виокремлені нами в попередньому підрозділі дисертації;
- застосування активних та інтерактивних методів навчання, спрямованих на актуалізацію особистісного змісту правових феноменів.

Зважаючи на те, що проявами у вольовій та поведінковій сферах правової свідомості є мотиви, позиції, орієнтації, установки, що мають масовий характер, здійснюючи формування соціально-правових ціннісних орієнтацій ми одночасно позитивно впливаємо на сферу правової свідомості особи.

Змістовою основою нової методики стали 10 уроків з правознавства для 9-го класу, оптимальні для формування ціннісних орієнтацій з точки зору змісту навчального матеріалу.

Беззаперечним є твердження, що формування в учнів ставлень і ціннісних орієнтацій може здійснюватися ефективно за умов застосування інтерактивних навчальних технологій.

Застосування інтерактивних технологій висуває певні вимоги до структури уроку. Як правило, структура інтерактивного уроку складається з трьох основних частин: *вступної*, завданням якої є мотивація навчальної діяльності учнів, актуалізація опорних знань і уявлень учнів та оголошення, представлення теми й очікуваних навчальних результатів; *основної*, що передбачає опанування учнями нового змісту; *підсумкової*, коли засвоєне систематизується й узагальнюється, відбувається рефлексія процесу навчання й оцінювання результатів уроку [2: 31-32].

У вступній частині вчитель має зосередити увагу учнів на проблемі й викликати інтерес до обговорюваної теми. Засобами навчання можуть бути запитання, цитата, коротка історія, невеличке завдання, рухлива гра тощо. Етап не має перевищувати 5% часу заняття. Потім педагог оголошує та представляє тему та очікувані результати уроку з метою забезпечення розуміння учнями змісту їхньої діяльності, чого вони мають досягти в ході уроку й чого від них очікує учитель. Іноді доцільно залучати до визначення очікуваних результатів усіх учасників заняття.

Основна частина передбачає повідомлення учням достатньо інформації, щоб на її основі виконувати практичні завдання. Це може бути опрацювання тексту посібника, мінілекція, читання розданого матеріалу, перевірка домашнього завдання. Для заощадження часу на уроці та максимального ефекту від нього можна подавати інформацію в письмовому вигляді для попереднього (вдома) ознайомлення. Наприклад, окремі уроки побудовані таким чином, що в книжці для учнів є інформація, яку слід прочитати до уроку. Її вистачить для виконання завдань. На самому уроці вчитель може ще раз звернути на неї увагу, особливо на практичні поради, якщо треба – прокоментувати терміни або організувати невеличке опитування (приблизно 10% часу заняття).

Центральною частиною заняття є інтерактивна вправа. Її мета – практичне засвоєння матеріалу, досягнення поставлених завдань уроку. Послідовність проведення цієї частини уроку така:

- інструктування – вчитель повідомляє учням мету вправи, правила, послідовність дій і кількість часу на виконання завдань; запитує, чи все зрозуміло учасникам;
- розподіл на групи і / або розподіл ролей;
- виконання завдання, коли вчитель виступає як організатор, як помічник, як ведучий дискусії, намагаючись забезпечити учасникам максимум можливостей для самостійної роботи і навчання у співпраці;
- представлення групами, окремими учнями результатів виконання вправи;
- загальне обговорення результатів.

Інтерактивна частина зазвичай триває близько 60% часу заняття.

Підсумкова частина уроку має за мету рефлексію, усвідомлення того, що було зроблено на уроці: чи досягнуто поставленої мети, як можна застосувати набуті під час уроку знання в майбутньому. Підведення підсумків бажано проводити у формі запитань: що нового дізналися, які навички здобули, як це може знадобитися в житті. Крім того, можна ставити запитання щодо проведення самого уроку: що було найважливішим, що ще сподобалося, що бажано змінити в майбутньому. Важливо, щоб учні (учасники) змогли самостійно сформулювати відповіді на всі ці запитання. Для оцінювання результатів варто залишати до 20% часу уроку.

На такій основі нами була розроблена експериментальна методика, яка передбачала в кожному з 10-ти уроків курсу "Основ правознавства" (за програмою І. Усенка, В. Корецького, О. Наровлянського) виокремлення ціннісних орієнтацій, не виходячи за межі навчальних програм і Державного стандарту освіти.

Запропоновані нами методичні розробки уроків у контексті експериментального навчання на формуальному етапі педагогічного експерименту були впроваджені в навчальний процес шести шкіл Луганської області.

При організації експериментального навчання ми відбирали вчителів з високим рівнем професійної компетентності, забезпечили педагогів методичними матеріалами для організації навчальної роботи, враховували демократичність атмосфери в навчальному середовищі школи.

У процесі навчання правознавства вчителями здійснювалося:

- систематичне поурочне планування визначених очікуваних результатів формування компонентів ціннісних орієнтацій та контроль їх досягнення;
- відбір навчального матеріалу з максимальним ціннісним змістом;
- цілеспрямоване й систематичне застосування інтерактивних технологій навчання.

Формувальний етап експерименту підтвердив наше припущення, що когнітивний, емотивний та поведінковий компоненти ціннісних орієнтацій учнів необхідно формувати шляхом структурування навчального матеріалу навколо тих домінуючих правових проблем, інформація про які емоційно сприймається учнями; шляхом включення школярів у творчу діяльність, засновану на активному сприйнятті правової інформації. Результати навчання повинні бути спрямовані на формування ціннісних орієнтацій на правові цінності, виокремлені нами. Технологічною основою навчання є застосування активних та інтерактивних технологій навчання, спрямованих на актуалізацію особистісного змісту правових феноменів.

Обираючи навчальні заклади та формуючи необхідну кількість учасників експерименту ми виходили зі статистичних вимог до генеральної сукупності та вибіркової сукупності респондентів. Генеральна сукупність у нашому випадку складала 16232 учні 9-х класів загальноосвітніх шкіл Луганської області. Вибіркову сукупність ми визначили за формулою репрезентативної вибірки С. Макеєва [3]:

Для нашої роботи обрахування оптимальної репрезентативної вибіркової сукупності учасників експерименту, з розрахунку обсягу генеральної сукупності в 16232 учні, буде складати 390 осіб.

Отримане число відповідає вимогам до психолого-педагогічних досліджень, де 300–500 спостережень є безперечно, достатніми для ґрунтовних висновків.

Ми прийняли допустимою можливістю помилитися в наших висновках не більше ніж у п'яти випадках зі ста, працюючи з результатами навчальної діяльності учнів. Тобто статистична похибка за таблицею великих чисел у ході наших спостережень, порівняно з теоретичними допущеннями, не повинна перевищувати 0,05 як у додатну, так і у від'ємну сторону.

За зразок дослідження ми взяли технологічну модель педагогічного експерименту, яка передбачає експериментальну роботу в умовах паралелей класів, де один учитель має змогу працювати одночасно й в експериментальному і контрольному класах. Такий підхід дає можливість уважати контрольні та експериментальні класи статистично однорідними, оскільки зникає похибка, пов'язана з тим, що в зазначених класах можуть працювати різні вчителі, які мають різний рівень професійної компетентності, особистісні якості тощо.

Робота одного вчителя в паралелі класів нівелює вплив на результати дослідження суб'єктивного фактора. Саме тому в кожній з 6-ти шкіл ми вибрали 6 паралелей з 12 класів, у яких навчалося 404 учні. У кожній школі ми визначили експериментальний та контрольний клас.

У контрольних класах навчання основ правознавства здійснювалося за звичною, переважно "знанцевою", методикою, а в експериментальних класах – навчання проходило за авторською методикою на основі розроблених нами уроків.

Алгоритм дослідницьких дій в умовах нашого експерименту полягав у наступному:

1. На підставі порівняння встановити співпадіння (та підтвердити їх статистично) початкового стану експериментальних та контрольних класів.
2. Здійснити експериментально-методичний вплив на експериментальну групу.
3. На підставі порівняння встановити відмінності (та підтвердити її статистично) кінцевого стану експериментальних та контрольних класів.
4. На підставі порівняння встановити відмінності (та підтвердити їх статистично) у початковому і кінцевому станах (динаміці) експериментальних класів.
5. На підставі порівняння встановити співпадіння чи несуттєві відмінності (та підтвердити їх статистично) у початковому і кінцевому станах (динаміці) контрольних класів.

Питання та завдання нашого опитувальника, якими вимірювалися зміни у рівнях сформованості ціннісних орієнтацій учнів, ми формулювали таким чином, щоб максимально виключити специфічну правову проблематику, з якою учні 9-х класів на початку вивчення предмета ще не знайомі. Але, повністю виключити цю проблематику ми вважали недоцільним. Саме тому, обираючи паралелі класів для проведення експерименту, основною вимогою ми визначили вивчення учнями у 8-му класі курсу "Практичного права", який заклав теоретичні основи у правову свідомість учнів.

Дієвість запропонованої методики, апробованої в 6-ти експериментальних класах шкіл Луганської області, отримала статистичне підтвердження.

Так, значно зросла кількість учнів з високим рівнем сформованості ціннісних орієнтацій в експериментальних класах після завершення (16% – 32 учнів на загальну кількість 202 учня) експерименту порівняно зі станом на початку експерименту (8,8% – 18 учнів на загальну кількість 203 учня).

Після завершення експерименту в експериментальних класах зменшилася кількість учнів з низьким рівнем сформованості ціннісних орієнтацій (22% – 44 учня на загальну кількість 202 учня) порівняно зі станом на початку експерименту (29,5% – 60 учнів на загальну кількість 203 учня).

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає в тому, що методична модель формування ціннісних орієнтацій учнів на уроках правознавства може бути впроваджена в практику роботи вчителів правознавства загальноосвітніх шкіл та шкіл нового типу.

Запропоновані нами методичні рекомендації можуть бути використані в професійній підготовці педагогів та в закладах післядипломної освіти вчителів суспільних дисциплін у межах навчального модуля "Методика викладання правознавства в загальноосвітніх школах".

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Набиулина Н.Г. Аксиологизация цикла психолого-педагогических дисциплин в средних специальных учебных заведениях / Н.Г. Набиулина. – Уфа: ПрессКо, 2003. – 71 с.
2. Пометун О.І. Енциклопедія інтерактивного навчання / О.І. Пометун. – К.: СПД Кулінічев Б.М., 2007. – 144 с.
3. Соціологія : [підруч. для вищ. навч. закл.] / [за ред. С.О.Макеєва]. – К.: Українська енциклопедія, 1999. – 349 с.

Матеріал надійшов до редакції 13.01. 2008 р.

***Матвиенко И.О. Методическая модель формирования ценностных ориентаций
девятиклассников на школьных уроках правоведения.***

*В статье обоснована авторская методическая модель формирования ценностных ориентаций
девятиклассников на школьных уроках правоведения. Проанализированы результаты
констатирующего и формирующего этапов педагогического эксперимента по внедрению этой
модели в практику образовательной работы общеобразовательных школ Луганской области.*

***Matvienko I.O. Methodical Model of Formation of Valuable Orientations of Ninth-form Boys at School
Lessons of Jurisprudence.***

*In article the author's methodical model of ninth-form boys valuable orientations formation at school lessons
of jurisprudence is proved. Results ascertaining of pedagogical experiment forming stages on introduction of
this model in practice of educational work of comprehensive schools of Lugansk region are analysed.*